

Tarihte ve Günümüzde Kazakistanın Alfabe Meselesi

Yrd.Doç.Dr. Mehmet Kutalmış*

Özet: Alfabe meselesi son iki asır içinde Türk dünyasında ve Türkoloji’de en çok tartışılan ve halen gündemde olan sorunlardan biridir. Çok farklı görüşler, yıllarca süren ve hâlen de devam eden tartışmalara rağmen halk, aydınlar ve politikacılar arasında Latin alfabesi, 20. asırda ve günümüzde Türk dünyasının aydınlanma, kalkınma, bağımsızlaşma ve her alanda yükselme sembolü olmuştur.

Kazaklar 19. asrın ortalarından itibaren Arap alfabesini ve İlimskiy’nin Kazakça için uyarladığı Kiril alfabesini kullandılar. 1929-1940 arasında resmen içinde birkaç Kiril harfinin de bulunduğu Latin alfabesi kullanıldı. 1940’tan günümüze ise sadece Kiril alfabesi kullanılmaktadır.

Kazakistan’da alfabe değişikliği olacaksa, yeni alfabeyi sağlıklı kullanabilmek ve devam ettirebilmek için ülkede yaşayan ve büyük bir orana sahip olan etnik unsurlar, ülkenin dış politikası, jeo-stratejik durumu vb. hususlar önceden hesaba katılmalı; halkın, aydınların ve özellikle Türkologların görüşleri alınmalıdır. Bu çalışmada Kazakistan’ın alfabe meselesi ekonomik, politik ve sosyo-kültürel yönden incelenmekte; yeri geldikçe bu konunun tarihteki durumuna da temas edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kazakça, Latin Alfabesi, Kiril Alfabesi, Kazakistanda Azınlıklar

Giriş

Alfabe meselesi son iki asır içinde Türk dünyasında ve Türkoloji’de en çok tartışılan ve halen gündemde olan sorunlardan biridir. Çok farklı görüşler, yıllarca süren ve hâlen de devam eden tartışmalara rağmen halk, aydınlar ve politikacılar arasında Latin alfabesi, 20. asırda ve günümüzde Türk dünyasının aydınlanma, kalkınma, bağımsızlaşma ve her alanda yükselme sembolü olmuştur. Türk kökenli cumhuriyetler arasında kabulünden sonra Latin alfabesini kesintisiz kullanabilen sadece Türkiye Cumhuriyeti’dir (Baldauf 1993; Brendemoen 1990; Ertem 1991; Landau 1991; Tekin 1997). Sovyetler Birli-

* Fatih Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü / İstanbul
mkutalmis@tnn.net

ği'nin dağılmasından sonra, bağımsızlığa kavuşan bazı Türk Cumhuriyetleri ve Türk toplulukları, Latin harflerini kabul ederken veya kabulünü tartışırken, konu Kazak parlamentosunun gündemine gelmemiştir.

Kazakistan'ın anarşi ve huzursuzluğa yol açabilecek Uygur, Kırgız, Türkmen, Azerî, Tatar, Rus, Alman, Koreliler vb. etnik ve Müslüman, Yahudi, Hıristiyan, Ateist, Budist vd. dinî bir çok gruba sahip olmasına rağmen çok renkliliği huzur ve sükûnet içinde sürdürebilmesi kültür ve politika çevrelerinde ilgiyle karşılanmaktadır. Kazakistan'ı Latin alfabesi meselesinde Türkiye ve diğer Türk cumhuriyetleriyle mukayese etmek hiç de sağlıklı bir yaklaşım değildir. Kazakistan'ın bu sorununu pek çok yönden tahlil etmek gerekmektedir. Alfabe değiştirmeye karar verilirse, yeni alfabeyi sağlıklı kullanabilmek ve devam ettirebilmek için ülkede yaşayan ve büyük bir orana sahip olan etnik unsurlar, ülkenin dış politikası, jeo-stratejik durumu vb. hususlar önceden hesaba katılmalıdır. Ayrıca alfabe, kültürel değerleri taşıyan en önemli kanallardan biridir ve Kiril alfabesinin terk edilmesi ile Rusçanın taşıdığı kültürel unsurlar da büyük oranda zayıflayacaktır. Bu uygulamayı Türkiye'de Latin alfabesine geçişle Türkiye halkı yaşamış, Farsça ve Arapça ile olan sosyo-kültürel bağları kesilmiştir. Bu araştırmada söz konusu mesele ekonomik, politik ve sosyo-kültürel yönden incelenecektir. Günümüzdeki alfabe sorununun aynı zamanda tarihî temelleri de olduğundan yeri geldikçe bu konunun tarihteki durumuna da temas edilecektir.

2. Tarihte ve Günümüzde Kazaklar

1926 yılı nüfus sayımına göre bugünkü Kazakistan topraklarında yaşayan Kazakların toplam nüfusa oranı % 57,1 idi ve bunun % 91,7'si şehirlerden uzak bölgelerde yaşıyordu. Geniş bozkırlarda dağınık bir hâlde göçebe ve yarı göçebe hayat süren Kazaklar, Rus idaresi altında yaşayan Türk kökenli halklar arasında eğitim-öğretim bakımından en geri kalmış halklardan biri idiler (Arat 1977, 496-497).

Devlet idaresinde çalışanlar başta olmak üzere az sayıda Kazak Çağatayca; daha sonraki dönemlerde Tatarca ve Rus idaresine geçtikten sonra sınırlı sayıda Rusça eğitim aldı. Bugün Kazaklar, Orta Asya'nın en yüksek eğitim düzeyine sahip halklarından biridirler (Kazaxstan v Tsifrax 1993). Daha 20. asrın başında oturmuş bir alfabe sistemi, yaygın bir eğitim-öğretim müesseseleri bile olmayan bu halk, yaklaşık elli yıl içinde Avezov, Nurpeyisov ve Kekilbayev gibi dünya çapında edebiyatçı ve bilim adamları yetiştirebilmiştir.

Kazakistan, 1991 yılında eski SSCB'den bağımsızlığını ilân ettiğinde, ülkedeki Kazakların toplam nüfusa oranları % 43,2 idi. Kazaklar, dünya devletleri ara-

sında ülkeye adını verdiği hâlde ülke içinde azınlık konumunda olan nadir halklardan biri idi. Kıpçak grubuna mensup bir Türk kavmi olan Kazakların 7,5 milyonu Kazakistan'da, 1,5 milyonu da Kazakistan dışında, büyük bir kısmı eski Sovyetlerin değişik bölgelerinde, Çin'de, Afganistan'da, İran'da¹ ve Türkiye'de olmak üzere yaklaşık 9 milyondur (DeK 1993, 46). Kazakistan'da son yıllarda cereyan eden göç trafiği dikkat çekicidir. Özellikle Slav asıllı varlıklı veya iyi eğitilmiş genç aileler Kazakistan'dan Rusya, Beyaz Rusya, Ukrayna ve Almanya gibi ülkelere göç etmektedirler. Son beş yılda on binlerce Alman, Volga bölgesine veya Almanya'ya göç etmiştir. Bunun yanında eski Sovyet devlet ve topluluklarından, Çin'den, Türkiye'den, İran'dan bazı Kazaklar Kazakistan'a geri dönmüştür. Gerek eski Sovyetlerin değişik cumhuriyet ve bölgelerinde yaşayan Kazakların, gerekse eski Sovyet sınırları dışında olan Kazakların ülkeye geri dönüşü ile Kazak nüfusunun oranı hızla yükseltilmiştir. Bu tersine göçler Kazakların lehine neticelenmiştir: 1997 nüfus sayımına göre ülkenin toplam nüfusu 15.671.800'dir; Kazakların oranı % 51,8'dir (Statistika 1998, 8).

Kazaklar bugüne dek sırasıyla Orenburg, Kızılorda ve Almatı'yı başkent olarak kullanmıştır. Son olarak Akmola şehrinin Astana adıyla başkent yapılması Kazak millî politikası için büyük önem arz etmektedir. Bağımsızlık öncesi kendi ülkelerinde horlanan bir azınlık durumuna düşürülen Kazaklar, bugün ülkenin yönetimi başta olmak üzere her alanda söz sahibidirler. Bağımsızlığın ilk yıllarında parlamentoda çoğunluk Rusça konuşurken, bugün bu oran Kazakça lehine dönmüş, ülkede yaşayan Kazak olmayanların Kazakça öğrenmeye teşvik edilmesi ile Kazakçanın önemi artmıştır. Ülkeyi bağımsızlıktan önce Kazakistan-SSR başkanı, 1991'den bu yana da devlet başkanı olarak yöneten Nazarbayev, Kazakistan'ı ve Kazakları çok yönlü olarak düşünüyor ve hâl çareleri arıyordu (Nazarbayev 1991). Pek çok araştırmacı ve gözlemci şu kanaattedir ki, Kazakların dil ve sosyo-kültürel yapısını büyük oranda yok olmaktan kurtaran, Nazarbayev'in sakin, diplomatik ve etkin çalışmaları ile Sovyetlerin dağılması olmuştur.

3. Yazı ve Devlet Dili Olarak Kazakça

Önceki asırlarda gelişerek zengin bir sözlü edebiyat dili olan ve 19. asrın ikinci yarısından itibaren yazı dili olarak kullanılmaya başlanan Kazakça², 20. yüzyıl içinde kendisini yazılı alanda da geliştirmiş bir edebiyat ve bilim dilidir. Diyalogları arasındaki farklılıkların azlığı, yabancı kökenli kelimeleri kendisinin ses özelliklerine uydurması / Kazakçalaştırması, kelime hazinesi ve ifade kabiliyeti vs. yönlerden Türk lehçelerinin en zenginlerinden biridir. Bu konu ile

ilgili olarak iki Türkologun görüşlerini iktibas etmek yararlı olacaktır. Krueger, Kazak Manuel adlı eserinin girişinde Kazakça hakkında şunları söyler: “Bu basit el kitabı, batılı araştırmacı ve hümanistlerin daha çok dikkat ve özen gösterecekleri bu zengin dil ve kültüre sadece bir giriş olabilir.”³ Benzing de Kazakça için şunları kaydeder: “Dilbilim ve edebiyat tarihi nokta-i nazarından bakıldığında, Türk dillerinin ifade kabiliyeti bakımından en yüksek ve en zenginlerinden biri olan Kazakça’nın son derece ihmal edilmiş olmasına mütemadiyen üzüntü duyulabilir.”⁴ Kazakça’nın zenginleşmesinde en büyük pay yeniliklere ve gelişmeye meyyal Kazak halkı ve aydınlarıdır. Fakat bu gelişmede sovyet devriminin okullaşma ve aydınlanma politikalarıyla, zengin Batı edebiyat, bilim, sanat ve tefekkürünü tercümeler yoluyla Kazakça’ya ve Kazaklara aktaran Rusçanın da önemli rolü vardır.

Kazak hanlıkları döneminden kalma Kazaklara ait az sayıdaki eser ve yazılı vesikaların dili önce Çağatayca daha sonra ise Tatarca idi (Baldauf 1993; Kordabayev 1991; Sızdıkova 1984). Doğu ve Kıpçak Türkleri arasında Osmanlıca tesiri veya üslûbunun Fatih’ten itibaren oluştuğu / var olduğu, hatta Kıpçak ve Doğu Türkçesi ile Osmanlı Türkçesinin rekabet ettiği; fakat Osmanlıca ve Çağataycanın coğrafi, kültürel ve politik meselelerden dolayı Türk dünyasının iki edebî yazı dili olarak 20. yüzyılın başına kadar varlıklarını sürdürdükleri bilinmektedir (İnan 1953, 509). Sözlü ve yazılı Kazak edebiyatının tarihî tekâmülü hakkında Doskarayev & Sarıbayev şöyle der: “XIX. asrın birinci yarısında Kazakların yazılı edebiyatı yoktu. Matbaada basılan edebiyat kitapları ancak XIX. asrın ikinci yarısından sonra gün ışığına çıkmaya başlar.”⁵ 1905 devriminden sonra diğer Türk halkları gibi Kazaklar arasında da okuma-yazma ve basın-yayın faaliyetlerinde bir yoğunluk görülmektedir. Kazak gençlerinin bazıları eğitim için Ufa, Kazan, Moskova, Orenburg vd. şehirlere gittiler. Gittikleri yerlerde eğitim dili Tatarca veya Rusça idi. Genç Kazak aydınlarından Altınсарın, Velihanov, Baytursınov vd. 1906 yılından itibaren Kazakistan’ın değişik bölgelerinde Kazakça gazeteler çıkarmaya başladılar. 1937 yılından itibaren Kazakça ve Rusça, Kazakistan’ın resmî dilidir.

4. Başlangıçtan 1929 Yılına Kadar Arap ve Arap-Kiril Alfabeleri

Kazakistan’ın alfabe meselesinin tarihi oldukça renklidir. 1929 senesine kadar olan dönemde Arap alfabesine dayanan fakat 4 türlü imlâ hususiyeti gösteren uygulamalar görülür:

1. Çağatayca örneğinde yazılan en eski Arap harfli Kazakça metinlerin Osmanlı üslûbunda kaleme alındığı söylenebilir; Kazak sultanı Ebulhayr’ın Rus çarına yazdığı mektup örneğinde bu açıkça görülmektedir. Kazaklar birinci

sırada Arap harfli olup Tatarca ve Çağataycada kullanılan, Kazakça'nın telaffuzunu aksettirmeyen bir alfabe kullanmışlardır ki, bu türde "büyük, pâdişâh-ı a'zam, yollanmış" gibi Osmanlı Türkçesi kelime ve tamlamaları ile "mektubı 'arza" gibi imla hataları da vardır.

سز بيوك بادشاه اعظم حضرتلريكزه ايلچيمز بکه باطر ايله مکتوبی عرضه مز يوللانمش ایدی .

(Ebilkasimov 1988, 23), 'Siz büyük pâdişâh-ı a'zam hazretleriñize ilçimiz Beke Batır ile mektubı 'arzamız yollanmış idi', "Siz büyük (en büyük) pâdişah hazretlerine ilçimiz Beke Batır ile sunulan mektubumuz yollanmış idi."

2. Bunun yanında Kazakça'nın fonetik değerlerini kısmen aksettiren bir alfabe karşımıza çıkar:

دورت ياردر پيغمبردان قالدی خبر بوزمادی اننك سوزون صحابه لر.

(Kıssa-i Kırğız-Kazak Cırı 1880, 2), 'Dört yârdur payğambardan kaldı habar / Buzmadı anıñ söziñ sahâbalar', "Dört dosttur peygamberden kaldı haber / Bozmadı onun söziñü sahâbeler."

3. Yine Arap harflerini kullanan ve aynen İlminskiy'nin yaptığı gibi Kazak telaffuzunu yansıtan / konuşulduğu gibi yazılan (msl. jas < yaş; akşa < akça vb.) fakat oldukça az sayıda matbu eserde uygulanan bir alfabe kullanılmıştır:

شاشاسي قيز بالاسنان صرادی: بيركان آقشامدی قايدا قويدنك؟ بالا: براوكا بيردم.

(Altınсарin, İ., Mektûbât Kazak Tilindegi Xrestomatiya. 1896, 9), 'Şeşesi kız balasınan suradı: Birgen akşamdı kayda koyduñ? Bala: Birevge birdim.' "Annesi kız çocuğuna sordu: Verdiğim parayı nereye koydun? Çocuk: Birine verdim."

4. Usûl-i savtiye metodu ile basılan eserlerde de yukardaki hususiyetler kısmen kullanılmıştır:

جهر جوز ينيك هگبه کشیلدهری بير يکیگدهر!

(Baytursinov 1992, 172), 'Cer cüziniñ eñbekşilderi, birigiñder!' "Yer yüzünün emekçileri, birleşin!". Çok sınırlı da olsa bu sistem, askerlere kısa zamanda alfabeyi öğretmek gayesiyle Enver Paşa'nın girişimleriyle hatt-ı cedit veya Enverî adıyla bir dönem Osmanlı Devleti'nde de uygulanmıştır. Halen Çin idaresindeki Doğu Türkistan'da Kazak ve Yeni Uygurların kullandıkları Arap alfabesi de böyledir:

ئولار دونيا ننگ كوز زندنمو كوگئلندنمو يراقتا قالغان ئوگه ي ئهولاد بولدي.

(Doğu Türkistan'ın Sesi, 2000, s. 52), 'Ular dünyanıñ közindin mü köñlindin mü yırakta kalğan ögey evlad boldı', "Onlar, dünyanın gözünden de gönlünden de uzakta kalan üvey evlât oldu." Bu sistemde Arapça ve Farsça kökenli kelimelerde bulunan bazı harfler yer almaz; bu durum sadece Kazakça için geçerli değil, Türkmençe, Tatarca gibi o dönemde bu sisteme uygun olarak yazılan Türk lehçeleri için de sözkonusudur. 1929 yılına kadar olan dönemde yer yer kullanılan Kazakça'daki Arap harfleri şunlardır: **ز ر د ج ت پ ب ا**

ي ه و ن م ل ك گ ك ق ع ش س (Kenesbayev et all. 1972, 67). Kazakça'da bulunan ğ harfi için bazen 'ayın, bazen de ğayın kullanılmıştır. Fakat bu metoda göre basılan eserlerde yer yer sad, tı gibi harflerin bulunması, bu usûlün de sistemleşmediğini göstermektedir. Kazak halkı Arapça ve Farsça kökenli kelimeleri işiterek öğrendiği için asıllarını değiştirerek / Kazakçalaştırarak almıştır. Bu konuda Arat şunları yazar: "Türk şive birlikleri arasında en geniş sâhayı işgâl eden Kazak şivesi, hudut sâhalarında diğer Türk şiveleri ile karşılıklı te'sirlerin vücûda getirdiği cüz'î ağız farkları müstesnâ, ses, ek ve kelime hazînesi bakımından, bir birlik teşkil etmektedir. /.../ Arapça ile Farsça'nın te'siri, Orta Asya ve Anadolu ile mukayese edilemeyecek derecede azdır. Kazakça'ya geçmiş olan yabancı kelimeler ancak kulak vâsıtası ile geçmiş olduğundan, bunlar Kazak ses kaidelerine tamâmiyle uymuş bulunmaktadır" (1977, 502-503). Kazakların kısmen ve bir dönem uyguladıkları, özellikle Gaspıralı İsmail'in yaygınlaştırdığı hece usûlüne dayanan ve Kazak lehçesinin farklılıklarını yazıda gösterebilen Arap alfabesi ise etkili ve uzun ömürlü olamamıştır.

Aslına uygun olarak Kazakçanın Kazaklar tarafından Kiril harfleriyle lehçe hususiyetlerini koruyarak yazıya geçirilmesi, İlminskiy ile başlamıştır. Bu yüzden İlminskiy haklı olarak Kazakçanın ilk araştırmacısı kabul edilir (Ebilkasimov 1974). İlminskiy bir misyoner olarak Kazakların arasında yaşamış, bu lehçeyi çok iyi öğrenmiş, onlar için Kiril alfabesine dayanan bir alfabe geliştirmiş ve bu alfabe ile tarihte Kazakça'yı ilk defa yazıya geçirmiştir. 1929'a dek Arap alfabesi kullanılırken aynı dönemde misyonerlerin öncülük ettiği kesim ve alanlarda Kiril alfabesi ile de Kazakça neşriyat yapılmıştır. İlminskiy'nin 1861'de kullandığı Kiril hurûfât sistemini esas alan alfabeti, 1940 sonrası dönemde Kazakça için uygulanan ve küçük değişikliklerle günümüze kadar kullanılan gelen alfabetinin de temelini oluşturmuştur (İlminskiy 1861, 6-7).

5. Kazakistan SSC’de Alfabe Tartışmaları ve 1929-1940 Arası Latin Alfabeti

Diğer Türk halklarında görüldüğü üzere 20. asrın başında Kazak aydınları arasında da alfabe meselesinde yoğun tartışmalar olmuştur. 1861-1929 arasında yapılan tartışmaları ana hatlarıyla üç grupta toplayabiliriz:

1. Arap alfabesini diğer Türk halkları gibi aynen kabul etmek, Arapça ve Farsça sözlere orijinaleri gibi yazmak isteyenler daha çok, Kazak halkının tarihî birikim ve İslâm kültürü ile yeni nesillerin irtibatını kesmemeyi ve diğer Türk halklarının, özellikle Tatar ve Özbeklerin yazılı kaynaklarından istifade edebilmesini düşünenlerdi. Arapça ve Farsça kelimelerin Arap alfabesi ile asılları gibi yazılması Türk halkları arasındaki çeşitli telaffuz farklılıklarını örtüyordu. Dolayısıyla vokal sistemi yönünden zayıf gibi görünen Arap alfabesi, çeşitli lehçe ve ağızlara sahip en azından Müslüman Türk halklarının kültürel miras ve irtibatını teminde mühim role sahipti (Johanson 1988; 1993).

2. Bazıları alfabeyi yeni öğrenenlerin yazıyı kısa zamanda kavrayabilmeleri için Arap alfabesinin modifiye edilmesini gerekli görüyordu. Yukarıda da ifade edildiği gibi bu metot Kazakistan’da 1929’a kadar yer yer kullanılmıştır.

3. Rus eğitimi almış olan bazı Kazaklar, Kazakistan’ın yeni bir kültürel dönemeçte olduğunu düşünerek, Kiril alfabesini kullanmak istiyorlardı. Latin alfabesi konusu, Kazakların gündemine ancak 1923’ten sonra girdi. Baytursinov da 1926 yılındaki “Bakü Türkoloji Kongresi”ne bu konuda bir tebliğ sunmuştu (1992, 417-425).

Arap alfabesinin bırakılıp Latin harflerinin kabul edilmesini /ettirilmesini, ileride yapılacak Kiril alfabesine geçiş için planlı ve aşamalı bir süreç olarak değerlendirmek mümkündür. Sovyet Rus idarecilerinin düşüncesi Kazak ve diğer Türk kavimlerini önce Arap hurûfât sisteminden, İslâm kültüründen ve Türk halkları arasındaki bağlardan koparmak, ileride uygun bir zamanda da Kiril alfabesine geçirmektir. Kazakça ve diğer Türk lehçelerinde o dönemde kullanılan Latin harflerinin içinde birkaç tane de Kiril harfi vardı (Kenesbayev et al. 1972, 73-74). Latin alfabesine geçildiği dönemde resmen Kiril alfabesine geçiş teklif edilseydi veya dayatılsaydı, Kazakların ve diğer Müslüman halkların tepkisi daha yüksek olabilirdi. Zira 1920-1930 arasında Kazakistan’da, Kırgızistan’da ve özellikle Özbekistan’da Bolşevikler henüz tam iktidara ulaşmamışlardı (Hayıt 1992). Görüldüğü gibi, Sovyet idarecileri bu konuda devrim yerine evrimi tercih etmişlerdir.

6. 1940'tan Günümüze Kiril Alfabeti

Latin alfabesi daha on yaşında iken, özellikle ikinci dünya savaşı esnasında Kiril alfabesinin kabulü yönünde yoğun tartışmalar başladı (Baldauf 1993; Eröz 1969; Togan 1969). Sovyet sınırları dahilindeki diğer Türk halklarında olduğu gibi 1940 yılında Kazakistan'da da Kiril alfabesi kabul edildi. Bu dönemde Kiril alfabesine geçmeden kendi alfabesini devam ettirebilenler Ermenistan, Gürcistan gibi nadir SSR'ler ile Almanlar ve Yahudiler gibi topluluklar oldu. Kazakistan'ın bu dönemdeki alfabe meselesini özetler mahiyetteki şu cümleyi iktibas edebiliriz: "Kazak halkı, kendilerinin öteden beri kullanmakta oldukları Arap alfabesini 1929 yılında Latin alfabesiyle değiştirerek, 27 Ağustos 1940'tan sonra Rus yazı sistemine dayanan yeni alfabeği kabul etti."⁶ O günden beri aralıksız ve sadece Kiril alfabesi kullanılmaktadır. Denebilir ki, bu alfabenin kabulü ile birlikte Kazakların okur-yazarlık oranı yükseldiği gibi, Rusçanın öğrenilme ve kullanılma oranı da artmıştır; Kazaklar Rusçaya hâkim ve hatta onu anadili olarak kullanan Sovyet Türk halklarının başında gelmektedirler. Bunun yanında Kazakçadaki Rusça kelimelerin sayısı da yoğunluk kazanmıştır. İkinci dünya savaşından Sovyetlerin galip ayrılmasıyla Rus dil ve kültürü bir silindir gibi Kazakları ve bütün Türk halklarını âdeta ezip geçmiştir. Kazakların bugünkü sosyo-kültürel manzarası, Sovyet-Rus yönetiminin ağırlıklı olarak 1940-1980 arasındaki planlama, yatırım ve uygulamalarının neticesidir.

7. Alfabe Meselesi Tekrar Kazakların Gündeminde

Alfabe değişikliği hususunda bugün Kazakistan'da çok seslilik vardır. Bunları dört gruba ayırabiliriz:

1. Bazıları Göktürk ve Uygur alfabelerinin kullanılmasını savunmaktadırlar. Bu görüş uygulanabilir değildir; halk arasında taraftar bulamamıştır.
2. İkinci grubu Arap alfabesine tekrar dönülmesi gerektiğini düşünenler oluşturmaktadır. Yukarıda da ifade edildiği gibi Arap Alfabeti Kazakça için ideal bir hurûfât sistemi olmadı. Kazaklar, bugün Arap alfabesini kabul etseler bile, bu, diğer Türk ve İslâm halklarıyla kendileri arasında, kültürel bağları kuvvetlendirmede katkı sağlamayacaktır. Bir de Arapların ve Arap alfabesini kullanan diğer müslüman ulusların bile günümüzde eğitim, teknoloji ve özellikle elektronik haberleşmede Latin harflerini tercih etmeleri Arap harflerinin Kazaklar veya diğer Türk halkları tarafından kabulünü imkânsız kılmaktadır.

3. Bazıları Kiril alfabesinin ekonomik ve sosyo-kültürel yönden kullanılması gerektiğini düşünmektedirler. Kiril hurûfât sistemi bugüne kadar Kazakça için kullanımda en uygun alfabe olmuştur; hatta Kiril alfabesini kullanan diğer Türk lehçeleriyle karşılaştırdığımızda bu alfabe en sağlıklı uygulamasını Kazakça'da bulmuştur.

4. Son grupta Latin alfabesinin kabul edilmesini isteyenler yer almaktadır. Yaklaşık on yıllık bir süre de olsa (1929-1940) Kazaklar zaten bu yazı sistemini kullanmışlardır. Nüfus, ekonomi ve dış politikada Türk cumhuriyetlerinin en gelişmiş olan Türkiye ve Azerbaycan, Özbekistan, Türkmenistan, Balkan ve Batı Avrupa Türk toplulukları Latin alfabesini kullanmaktadırlar. Latin alfabesinin kabulü ve kullanılması Kazakların dünya milletleri ve Türk kavimleriyle entegrasyon ve ilişkilerini yoğunlaştıracaktır.

Kazakistan alfabe sorununu tekrar gözden geçirecekse, makul ve baskın seçenekler sadece Kiril veya Latin alfabeleri olacaktır (krş. Kaydarov 1997).

8. Kazakistan'da Azınlıklar ve Kazakistan'ın Dil Politikası

Kazakistan, özellikle Sovyet ihtilâlinde sonra çok farklı ırkların, dillerin ve dinlerin barış içinde bir arada yaşadığı bir coğrafya hâline gelmiştir. Ruslar Kazakistan'ı âdeta rejim aleyhtarı kişi ve halkların (Almanlar, Çeçenler-İnguşlar, Ahıska Türkleri, Kırım Tatarları vd.) sürgün yeri olarak kullanmışlardır. Bunların dışında Yahudiler, Koreliler vd. de Kazakistan'da yerleşmişlerdir. Kazakistan, Orta Asya'nın çok dilli-kültürlü bir coğrafyası olmuştur; başlangıçta bu geçici bir süreç gibi görünmüş olsa da kalıcı bir gerçeğe dönüşmüştür. Nazarbayev'in çocukluğu ve gençliği de böyle bir ortamda geçmiştir ve onun anıları bu konunun çok güzel, canlı ve tatlı örnekleriyle doludur (Nazarbayev 1991).

Özellikle ikinci dünya savaşından sonra Kazakistan'da da diğer cumhuriyetlerde olduğu gibi hâkim dil Rusça ve her alanda baskın unsur da Ruslar olmuştur. Fakat Sovyetlerin diğer yerlerinde olduğu gibi gerek Kazaklar gerekse diğer halklar millî kültür ve dillerini devam ettirme ve geliştirme hakkına sahiptiler. Bağımsızlık sonrası dönemde Kazak halkının ve Kazakçanın öne çıkması her yerde görülmektedir. Kazakça öğretimi ve kullanımı teşvik edilmekte, Kazak asıllı olmayanların Kazakça konuşmaları ve ülke dışında Kazakça'nın devlet ve konuşma dili olarak yaygınlaşması çalışmaları yoğun olarak uygulanmaktadır. Kazakistan'ın bugünkü azınlık ve dil politikası Sovyet dönemi uygulamalarından farklı değildir.

Kazak ve Rus olmayan halklar kendi dil ve kültürlerini devam ettirme ve geliştirme hakkına sahip olmalarının yanında, bu konuda devletten her türlü desteği almaktadırlar. Anayasanın 7. maddesine göre, Kazakistan, ülkede yaşayan halkların dillerini geliştirmelerini desteklemelidir (Dorojkin 2000; Dosmanbetov 1994; Hüseyinov 1999). Bu uygulama pek çok Batı Avrupa ülkesinde bile yoktur. “Kazakistan’da 122 farklı millet yaşamaktadır. Fakat bu kadar halk “Halklar Asamblesi”nde temsilcileri aracılığıyla ülke yönetimine seslerini duyurabilmektedir” (Cansever 2000, 15-16). Görüldüğü gibi Kazak olmayan halklar sadece kendi dil ve kültürlerini devam ettirebilme hürriyetine değil, yönetime katılma hakkına da sahiptirler. Kazakistan anayasasına göre Kazakistan devlet başkanının Kazakçayı iyi bilmesi / kullanması şarttır. Kazakistan’ın Türk asıllı vatandaşları için (Azeriler, Uygurlar, Tatarlar, Özbekler vd.) Kazakça hususunda hiçbir güçlük söz konusu değildir. Türk asıllı olmayan Kazakistan vatandaşlarının Kazakçayı benimsemeleri, öğrenmeleri ve kullanmaları Kazakistan’ın ekonomik, politik ve sosyo-kültürel gelişmesine paralel olarak gelişecek / değişecektir.

9. Kazakistan’ın Bugünkü Meseleleri ve Alfabe Konusuyla Bağlantıları

Her ülkenin kendine has problemleri ve çözüm yolları vardır. Kazakistan tarihî, sosyo-kültürel ve stratejik yönden diğer Türk cumhuriyetlerinden farklıdır. Kazakistan’ın ekonomisi ve yönetim biçimi ne olursa olsun, Rusya ve Rusça ile münasebeti ve Kiril alfabesine bağlılığı devam edecektir.

Kazakistan alfabe değişikliğine giderken ekonomik, etnik, stratejik vb. âmilleri göz önünde bulundurmalı; bir arada yaşadığı halkları da hesaba katmalıdır. Bağımsızlık için yapılan referandumda Kazakistan Rusları önemli nispette bağımsızlığı destekleseler de sosyo-kültürel yönden Rusya’dan kopmama taraftarındırlar. Alfabe ise bu bağlılığın en baskın sembollerinden biridir. Bu yüzden Rus ve diğer Slav asıllı Kazakistan vatandaşları Kiril alfabesinin devamından yanadırlar. Ayrıca, Ahıskalılar, Azeriler, Uygurlar vd. Türk ve İslâm kökenli kavim ve topluluklar arasında alfabe konusunda en azından Kazakları destekleyecek bir fikir birliği mevcut değildir.

Rusya ise Sovyetleri yeniden canlandırma ideal ve politikasını sürekli gündemde tutmaktadır. Ruslar gerek Çarlık gerekse Sovyetler döneminde kendi soydaşlarını, olabildiğince ana toprakları dışındaki halkların içine bilinçli olarak yerleştirdiler. Türkiye Cumhuriyeti, sınırları dışında kalan Ortadoğu, Yugoslavya, Bulgaristan, Makedonya, Yunanistan gibi ülkelerdeki soydaşlarına ve Osmanlı’nın kültürel varlıklarına el uzat(a)madı.

Bir de meselenin ekonomik boyutu vardır ki, bu sadece okullarda Latin alfabe-sini öğretmekten ibaret değildir. Eğitim almış insanların büyük bir kısmı zaten Latin hurûfât sistemini tanımaktadır. Fakat kitap basımı, matbuat, yazılı diğer kaynakları göz önünde bulundurduğumuzda meselenin ekonomik yönü büyük bir önem arz etmektedir. Zira ilk, orta, lise ve üniversitelerdeki kitapların büyük bir kısmını devlet basmakta ve öğrencilere bedava vermektedir. Basın yayın alanında özel sektör yok denecek derecede az ve zayıftır. Dünyanın önemli yer altı ve yer üstü kaynaklarına sahip olan Kazakistan çok şanslı ve hatta Rusya'ya nazaran çok iyi ekonomik göstergelere sahip olmasına rağmen gerekli kitapların tamamını Latin harfleriyle basabilecek, yeni matbaalar kurabilecek, hasılı bir harf devrimini, sendelemeden kaldırabilecek ekonomik güce şu anda sahip görünmemektedir.

Bir diğer mühim mesele de politik husustur ki, belki diğer amillerin yanında en başta gelir; yahut da Kazakistan bütün yönleriyle hiç sıkıntı çekmeden alfabe değişikliğini gerçekleştirebilecek durumda olsa bile, en başta işin politik yönünü düşünmelidir. Zira alfabe değişikliği Kazakistan'ın iç ve dış politikasında köklü değişiklikler yaptığını; resmîyette Kazakistan'ın kültürel ve politik yönden Rusya'dan kesin hatlarla ayrılıp Türk dünyasıyla entegrasyon ve hatta ittifakının bir göstergesi olacaktır. Kazakistan'ın gerek içerdeki Slav asıllılara gerekse Rusya ve diğer eski Sovyet cumhuriyetlerine sosyo-kültürel, ekonomik ve politik yönden ihtiyacı vardır.

10. Kazakistan'ın Latin Alfabesine Geçmesi Konusunda Başka Devletlerin Rolü

Kazakistan'ı ekonomik, politik ve sosyo-kültürel yönden destekleyebilecek veya engelleyebilecek belli başlı ülkeler şunlardır: İran, Amerika, Çin, Almanya, Rusya ve Türkiye. Dil ve kültürel alanda pek çok Türk unsurları barındıran ve asırlarca Türkler tarafından yönetilen Hindistan, Kazakistan ve diğer Türk Cumhuriyetleri ile yeni yeni ilişkiler kurmaktadır ve her türlü ilişkilerini geliştirmeyi planlamaktadır (Singh 1995, 59). Pakistan iç politik sorunları ve ekonomik yapısından dolayı bölgede beklenen ilişkileri kuramamıştır. Arap dünyasının Asya'daki gücü ve misyonu ise Avrupa ve Amerika'da sürekli abartılmıştır.

Bağımsızlığın ilk yıllarında Kazakistan diğer Orta Asya Türk Cumhuriyetleri gibi, İran'la da ekonomik ve kültürel ilişkiler için girişimlerde bulunmuştur (Iran Times, 29 October 1993, 14). Fakat yaklaşık 10 yıllık bir süre içinde İran-Kazakistan arasındaki münasebetlerin ileri seviyede olduğu söylenemez (Çolak 2000, 224); özellikle karşılıklı ticarî ilişkileri son derece zayıftır. Bu ülkenin Kazakistan'la olan ticaret hacmi Türkiye ve Rusya ile mukayese bile

edilemez. Bunun birinci sebebi, İran'ın satacaklarının Kazakistan'da da bulunmasıdır. İran'ın temsil ettiği Şîî-devrimci İslâmın Kazakistan'da ve diğer Orta Asya ülkeleri olan Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan ve hatta Tacikistan'da rağbet görmemesinin temel sebeplerini şöyle sıralayabiliriz: Dil yönünden Fars kökenli olsalar da Tacikler sünnîdir. Diğer bölge ülkelerinin halkları gibi Kazaklar da, sovyet eğitiminin bir neticesi olarak İslâmın en temel umdelerinden habersiz olsalar bile, kültürel miras olarak şîî muhalefete ve sünnî geleneğe sahiptirler. Yüksek tahsilli Kazak aydınları ateist veya laik bir eğitim almışlardır. Tarihteki hanefî-sünnî İslâm anlayışı günümüzde de Orta Asya Türk halkları arasında devam etmektedir. İran'ın Kazakistan'da Latin alfabesi lehinde bir değişikliği destekleyeceği düşünülemez. Ayrıca, özellikle birinci dünya harbi arefesinden bu yana Rus-İran ilişkilerinin artarak geliştiği ve çoğu zaman kol kola olduğu malûmdur. "Bölgedeki son çok-etnili ve ideolojik imparatorluk olan İran, etnisite üzerine kurulu ulus-devletlerin ortaya çıkmasından çekinmektedir" (Roy 2000, 262).

Çin bugün nüfusu, ekonomisi ve iç-dış politikalarıyla hiç şüphesiz Orta Asya için büyük bir tehdit ve tehlikedir (Hayıt 1992; Özdağ 2000; Özden 2001). Yakın gelecekte belki Çin'e karşı Türk halkları sadece Rusya'nın değil, bütün İslâm dünyasının ve hatta Hıristiyan âleminin destek ve işbirliğine ihtiyaç duyabileceklerdir. Kazakistan kendi mevcudiyeti devam ettiği müddetçe Çin ile iyi ilişkiler içinde yaşamak ve bu konuda Rusya'nın desteğini almak zorundadır. Çin, kendi yönetimindeki Türk halklarına Latin alfabesi ve Arap alfabesi olmak üzere iki seçenek sunmuştu. Kiril alfabesinin Türk halkları tarafından kullanılmasını, Orta Asya Türk halklarının dil ve kültür birliğine yol açabileceği kaygısıyla sakıncalı bulan Çin, kendi iç ve dış politikalarını ters gördü. Bu durumda Çin idaresindeki Uygur ve Kazaklar ise Arap alfabesini kabul ettiler. Eğer Latin alfabesini seçmiş olsalardı, Kazakistan'ın bugün Latin alfabesine geçmesi daha anlamlı olabilirdi.

Avrupa ülkeleri arasında Kazakistan ve diğer Türk Cumhuriyetleriyle ilişkileri en yoğun olan ülke Almanya'dır (Ahmet 1995). Birinci sırada birleşik Avrupa'nın gerçekleşmesini ve bu blokun liderliğini düşünen Almanya, Sovyetler döneminde de Latin alfabesini kullanan ve şu anda nüfusları 256.400 olan Alman soydaşlarının Kazakistandaki mevcudiyetine rağmen (Statistika 1998, 8) bu ülkeye kültürel, ekonomik vs. alanlarda destek ver(e)memektedir. Kazakistan için Alman varlığı her yönden büyük bir zenginliktir ve Almanya'nın her türlü desteği beklenmektedir. Avrupa'nın güçlü ve büyük ülkesi olan Almanya, pekâlâ Kuzey Kazakistan'da Almanca-Rusça-Kazakça eğitim yapan bir üniversite kurabilirdi ve bunu Kazakistan memnuniyetle kabul ederdi. Bu-

nun bir benzerini Türkiye, Uluslararası Ahmet Yesevî Türk-Kazak Üniversitesi adıyla Yese'de (Türkistan) tesis etmiştir. Bundan başka Rusça-Kazakça-Türkçe-İngilizce dört dilli ve paralı eğitim veren özel iki Türk üniversitesi daha vardır.

Geriyeye iki temel oyuncu Rusya ve Türkiye kalmaktadır ki, ikisi ve ikisinin arasında bulunan Kazakistan dengeli ve makul politikalar takip etmek zorundadırlar. Rusya ile Kazakistan'ın çok yönlü ilişkileri hakkında yukarıda ayrıntılı bilgi verildi. Burada şu kadarı söylenebilir ki, Rusya Kazakistan için jeostratejik yönden terk veya ihmal edilemeyecek bir ülkedir. Ekonomik yönden Kazakistan, büyük ölçüde Rusya'ya bağlıdır; ticaretinin yaklaşık yarısı bu ülke iledir.⁷ Rusya, Kazakistan'ın alfabe meselesini hiç bir zaman desteklemeyecektir. Zira eski Sovyet özlem ve ideallerini her zaman canlı tutan ve bugün ekonomik ve etnik sorunlarla uğraşan Rusya, alfabe değişikliğiyle Kazakistan'ın kendi yörüngesinden ayrılmasını ve bu ülkede yaşayan vatandaşlarının Kazaklaşmasını hatta dil yönünden Kazakçalaşmasını istemez. Yeni Orta Asya hakkında oldukça geniş bilgi veren ve sağlıklı yorumlarda bulunan Roy, bu konuda şöyle demektedir: “Nazarbayev bir taraftan ülke içi siyasal alanı Kazaklaştırmaya çalışırken, öte yandan Rusya'ya yakın durmaya gayret etmektedir” (2000, 253).

Dış politikası ve aydınlarıyla başından beri Kazakistan'ın bağımsızlığını ve Latin alfabesine geçmesini destekleyen Türkiye'nin ekonomik gücü Hollanda veya Belçikanınki kadar dahi olabilseydi, Kazakistandaki bugünkü manzara çok farklı olabilirdi. Kazakistan'la ekonomik ilişkileri oldukça iyi bir durumda olan Türkiye (Kazak eli, 05 Kasım 1998) ekonomik ve politik yönden, Kazakistan'ın alfabe değişimiyle ilgili ekonomik ihtiyaçlarını meccanen karşılayabilecek durumda değildi ve hâlen de değildir (Aras 1999). Özellikle asrımızda insan unsuru, kültür ve bilgi ülkelerin en önemli güçlerini oluşturmaktadır. Kazakistan ve diğer Türk cumhuriyetlerinin Türkiye gibi Latin alfabesine geçmesi, düşünce ve uygulamalarda Türk dünyasının her yönden güçlenmesine ve yükselmesine yol açacaktır. Batı Avrupa ülkelerinden ve Amerika'dan, başından beri Kazakistan ve diğer Türk Cumhuriyetlerine yönelik faaliyetler için Türkiye'ye teşvik gelmiştir ama kuvvetli bir destek ve yardım gelmemiştir. Roy'un fikirleri bu görüşlerimizi destekler mahiyettedir: “İstanbul, tüm eski SSCB ülkelerinin informal ekonomisinin kesişme noktası olmuştu. Ama Rusya ve Ukrayna'yla olan ticaret, Orta Asya'yla olandan daha önemlidir. Türkiye Moskova'ya rağmen “Türkdillilerin” hamisi olamaz. Büyük Batılı şirketlerin de Orta Asya pazarına girişlerinin taşeronluğunu Türkiye'ye vermeye hiç niyetleri yoktur” (2000, 262).

Bilindiği gibi, Türk yatırımcıların Kazakistan'daki faaliyetleri kesiftir. Kültürel yönden ise, Kazakistan'da Türkiye Türkçesine yoğun ilginin yanında ilişkiler son derece sağlıklı ilerlemektedir. Kazakistan'da yüksek kalitede ve dört dilde (Kazakça-Rusça-Türkçe-İngilizce) eğitim veren 30 özel Türk okulu vardır (Aras 2000). Bundan başka yine Türkiyeli özel sektörün finanse ettiği sair okullar, kurslar ve üniversiteler mevcuttur. Türkiye'ye üniversite tahsili için en çok genç gönderen ülkelerin başında Kazakistan gelmektedir (Milliyet, 18 Ağustos 2000, 5) ve Türkiye üniversitelerinde (lisans, mastır, doktora) eğitimlerini tamamlayan binlerce Kazak öğrenci ülkelerine dönmüştür. Kazakistan'da çağdaş eğitim-öğretim yapan Türk okullarından birkaç yıl sonra her yıl binlerce genç mezun olmaya başlayacaktır. Türkiye-Kazakistan münasebetleri her alanda geçmiş yıllardakinden daha sağlıklı ve daha çaplı olarak devam etmektedir. Türkiye-Kazakistan arasındaki ilişkileri, Türkiye'ye yaptığı son ziyarette Nazarbayev şöyle özetlemektedir: "Bağımsızlığımızdan sonra ticari, kültürel, ekonomik alanda ilişkiler gayet iyi gelişti. On bin Kazak genci Türkiye'de eğitim gördü. Kazakistan'da üç Kazak-Türk üniversitesi var. Türkiye Türk dünyasında en büyük olan aynı zamanda lider olan bir ülkedir. Türkiye gelecekte de parlak bir devlet olacak. İşte bu noktada Türk halkının kendi gücünün farkında olmasını diliyorum" (Yeni Şafak, 25 Mayıs 2003, 11).

Görüldüğü gibi, alfabe hususunda da Kazakistan'a dışardan destek gelmediği gibi, aksi istikamette dış politik ve ekonomik engeller söz konusudur. Halbuki, Türkiye'de harf devrimi gündemde iken, hemen hemen bütün Batılı ülkeler Türkiye'yi desteklemişti (Gözaydın 1994, 1997; Şimşir 1992; Ülger 1993). Arap harflerinin terk edilmesine tepki de halkı müslüman ülkeler arasında, özellikle o dönem İslâm dünyasının en önemli basın ve kültür merkezi olan Mısır'da bile son derece sönük olmuştur (Hattemer 1997).

Tarihte Türk halkları, Yunancanın veya Arapçanın yaptığı gibi ortak bir edebî lehçeyi maalesef edebî yazı dili olarak gerçekleştiremediler. Bunun için aslında tarih Türklere Fatih, Kanûnî ve Babür gibi liderler eliyle çok büyük fırsatlar sunmuştu. Türkiye Cumhuriyeti'nin, bağımsız Türk devlet ve topluluklarıyla olan her türlü ilişkisi geçen yıllara nazaran daha sağlıklı ve daha yüksek seviyededir. Bugün Türk dünyasında başta gelen sorunlarından biri de ortak Türk dili oluşturma gayretleridir ki, bu beyhûde bir meşgûliyettir. Bu alandaki çabalar Türk dünyasının en büyük ve en gelişmiş yazı dili olan Türkiye Türkçesine yoğunlaştırılmalıdır. Zira bugün yazı diline sahip Türk halklarının büyük bir kısmı varlıklarını sürdürecektir ve kendi lehçelerini yazı dili olarak kullanmaya devam edeceklerdir. Türkiye, Kazakistan'da ve bütün Türk devlet ve topluluklarında ortak kültürel çalışmaları ve Türkiye Türkçesi öğretimini yaygınlaştır-

malı; Türkiye dışından gelen Türk kökenli orta ve yüksek öğretim gençlerinin Türkiye’de eğitim ve öğretim görmelerini sağlayacak imkanlar hazırlamalıdır. Hatta bu uygulamalara Yunan, Arnavut, Arap gibi Osmanlı diasporası mensubu gençler de dahil edilmelidir. Bu alanda her türlü özel teşebbüs ve onların basın-yayın faaliyetleri teşvik edilmelidir.

Türkiye ile Türk halkları arasında çok yönlü, sağlıklı ilişkiler yoğunlaştığında, büyük bir ihtimalle ortak alfabe Latin Alfabesi, ortak iletişim dili de Türkiye Türkçesi olacaktır. Bunların ne derece başarılı olacağı ise Türkiye’nin dış Türklerle ilgili politikalarına, Türkiye Türklerinin ideal ve çabalarına, özellikle Rusya ve Çin’in Türkiye ve diğer Türk cumhuriyetleri ile olan çok yönlü ilişkilerine bağlıdır. Dolayısıyla Türkiye, Türk devlet ve topluluklarıyla her türlü münasebetlerini artırırken, Rusya ve Çin ile de ilişkilerini her alanda geliştirmelidir.

11. Sonuç

Pek çok Türk kavmi gibi Kazak halkı da yaklaşık 150 yıllık bir dönem içinde alfabe konusunda pek çok değişiklik yaşamıştır. Türk dünyasında bir kişinin 60 yıllık hayatında (msl. 1890-1950) kendi dilinin yazılı ürünlerini Arap, Latin, Kiril ve tekrar Latin olmak üzere üç farklı alfabeden okuduğu dönemler olmuştur. Takdir edilmelidir ki, bu Türk halkları için kültürel, ekonomik ve diğer yönlerden çok büyük bir kayıp olmuştur. Daha ziyade politik amaçlarla yapılan bu karar ve değişikliklerle Türk halkları tarihte ve günümüzde hem mağdur ve hatta mazlum konuma düşmüşler, hem de diğer Türk lehçeleri ile kendi lehçeleri arasındaki küçük farklılıkların büyümesini engelleyememişlerdir. Tarihte başka hiç bir kavim, bu kadar kısa bir süreçte bu denli sık ve köklü değişiklik yaşamamıştır.

Tarafsız hiçbir gözlemci, Türkmenistan ve Özbekistandaki Latin alfabesi uygulamalarının sağlıklı olduğunu ve Türk dünyasının birliği istikametinde kursosuz olduğunu iddia edemez. Kaldı ki, bu meselede dilbilimci ve Türkologların fikirlerinin nihai karar ve uygulamada etkili olduğu söylenemez. Görüldüğü gibi mesele, sadece Kiril alfabesini bırakıp Latin alfabesine geçmekle bitmemektedir. Bugüne dek Türk dilli bağımsız Türk cumhuriyet ve Türk topluluklarının Ankara’da aldıkları bilimsel karar ve ortak Türk Alfabesi’ne uyan sadece Azerbaycan olmuştur (Türk Alfabeleri 1992).

Türk dünyasının birlik olması ve her alanda ortak çalışmalar yapması istikametinde alfabe birliği en önemli aşamalardan biridir, fakat bu yoldaki yegâne şart veya vasıta değildir. Kazakistan’da Latin alfabesinin kabul edilip edilmemesi, bu ülkenin ekonomik, sosyo-kültürel, iç ve dış politik yapısına bağlıdır. Kaza-

kistan örneğinde en sağlıklı yol, yasal bir karardan önce tedricî bir sürecin uygulanmasıdır. Bu da Kazakistan'da Latin harfli Kazakça yayın yapmak ve bunu yaygınlaştırmak şeklinde olabilir. Uygulama yaygınlaştığında ve kitlelerce benimsendiğinde, Kazak parlamentosunun Latin alfabesini kabulü ve tatbiki kolaylaşmış, devletin ekonomik ve politik yükü hafiflemiş ve karar gerçek halk iradesine dayanmış olacaktır

Kaynaklar

- Ahmet, M. (1995), "Avrupa-Orta Asya İlişkileri." *Avrasya Etüdleri İlkbahar*, s. 52-59. Ankara.
- Altinsarin, İ. (1899), Mektubat, Kazak Tilindegi Xrestomatiya. Kazan.
- Aras, B. (1999), "Amerika-Orta Asya İlişkileri ve İran'ın Konumu." *Avrasya Dosyası, Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*, Cilt 5, s. 225-244. Ankara.
- Aras, B. (2000), "Turkey's Policy in the Former Soviet South": Assets and Options. *Turkish Studies*, s. 36-58. London.
- Arat, R. R. (1977), "Kazakistan". *İslam Ansiklopedisi*, s. 494-505. Ankara.
- Avrasya Dosyası, Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Dergisi, İran Özel Sayısı*, Sonbahar 1999, Cilt: 5, Ankara.
- Baldauf, I. (1993), *Schriftreform und Schriftwechsel bei den muslimischen Rußland- und Sowjettürken (1850-1937). Ein Symptom ideengeschichtlicher und kulturpolitischer Entwicklungen*. Budapest.
- Baytursinov, A. (1992), *Til tağılımı (1913-1927 yılları arasında çıkan kitap ve makalelerinin tıpkıbasımı)*. Almatı.
- Benzing, J. (1953), *Einführung in das Studium der altaischen Philologie und der Turkologie*. Wiesbaden.
- Brendemoen, B. (1990), "The Turkish Language Reform and Language Policy in Turkey". *Handbuch der türkischen Sprachwissenschaft I*, s. 454-493. Budapest.
- Cansever, E. (2000), "Değişim Sürecinde Kazakistan". *Diyalogavrasya Dergisi*, s. 14-19. Ankara.
- Çolak, İ. (1999), "Değişen Stratejiler Işığında İran-Türk Cumhuriyetleri İlişkilerinde Yeni Gelişmeler". *Avrasya Dosyası, Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*, Cilt 5, s. 209-225. Ankara.
- DeK (1993), *Demograficeskiy ejegodnik Kazaxstana 1993*. Goskomstat Respubliki Kazaxstan. Almatı.
- Dikkaya, M. (1999), "Orta Asya'da Yeni Büyük Oyun: Türkiye, Rusya ve İran". *Avrasya Dosyası, Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*, Cilt 5, s. 189-209. Ankara.
- Doğu Türkistan'ın Sesi*, (2000), sayı: 59-60. İstanbul.
- Dorojkin, Y. N. (2000), "Avrasya Ülkelerinde Anayasa Değişiklikleri". *Diyalogavrasya Dergisi*, s. 6-11. Ankara.

- Doskarayev, J. & Sarıbayev, Ş., (1960) "Oktyabr' revolyutsiyasından burın basılıp şıkkın keybir nuskalardıñ tili jayında." *Voprosı istorii i dialektologii kazaxskogo yazıkı / Kazak tili tariyximen dialektologiyasınıñ meseleleri*, s. 244-252. Almatı.
- Dosmanbetov, B. S. (1994), "Kazakistan'ın Millî Yapılanması." (Türkiye Türkçe'si'ne aktaranlar: Metin Köse, Dina Nazarbayeva), *Türk Dünyası Araştırmaları* Haziran '94, s. 219-225. İstanbul.
- Ebilkasimov, B., (1974), "N. I. Il'minskiy - Perviy issledovatel' kazaxskogo yazıkı", *Sovyetkaya Turkologiya* 1974/3, s. 83-86.
- Ebilkasimov, B. (1988), *XVIII-XIX Ğasırlardağı Kazak Edebiy Tiliniñ Jazba Nuskaları*. Almatı.
- Eröz, M. (1969), "Dış Türklerde Dil Fâciası". *İkinci Dil Kongresi*, 1969, s. 90-94. İstanbul.
- Ertem, R. (1991), *Elifbe'den Alfabe'ye. Türkiye'de Harf ve Yazı Meselesi*. İstanbul.
- Gözaydın, N. (1994), "Türk Dili ve Lâtin Alfabeti Konusunda Almanya'nın Atatürk'e Bakışı Üzerine", *Türk Dili Dergisi*, s. 381-386; 1995, s. 1196-1210; 1996, s. 524-529. TDK. Ankara.
- Gözaydın, N. 1997. "Türk Dili ve Lâtin Alfabeti Konusunda Almanya Büyük Elçiliği Belgeleri." *Türk Dili Dergisi*, s. 406-413. TDK. Ankara.
- Gumpel, W. (1998), "Orta Asya Cumhuriyetlerinde Ekonomik Gelişme ve Entegrasyon". *Avrasya Etüdüleri* 13, İlkbahar 1998, s. 19-33. Ankara.
- Hattemer, R. (1997), *Atatürk und die türkische Reformpolitik im Spiegel der ägyptischen Presse*. Berlin.
- Hayıt, B. (1992), *Basmatschi. Nationaler Kampf Turkestans in den Jahren 1917 bis 1934*. Köln.
- Hüseynov, K. (1999), "Kazakistan'ın Dil Politikası". *VII. Milletler Arası Türkoloji Kongresi*. İstanbul.
- Il'minskiy, N. I. (1861), *Materialı k' izuçeniyu kirgizskago nareçiya*. Kazan'. *Iran Times*, 29 October 1993. Tahran.
- İnan, A. (1953), "Fatih Devrinde Türkçe". *Türk Dili*, no: 20, s. 506-509. Mayıs 1953. Ankara.
- Johanson, L. (1988), "Grenzen der Turcia: Verbindendes und Trennendes in der Entwicklung der Türkvölker". *Turcica et Orientalia*. Studies in honour of Gunnar Jarring on his eightieth birthday 12th October 1987, Stockholm 1988, S. 51-61.
- Johanson, L. (1993), "Zur Geltung türkischer Schriftsprachen und Schriftsysteme". *Türk Kültürü Araştırmaları* 30/1992, s. 165-178. Ankara.
- Kaydarov, E. & Orazov, M. (1985), *Turkologiyağa Kirispe*. Almatı.
- Kaydarov, E. (1997), "Kazakistan'da Latin Alfabeti Meselesi". *Bilig*, s. 191-193. Ankara.
- Kazak eli*, Günlük Gazete. 05 Kasım 1998. Almatı.
- Kazaxstan v Tsifrax* (1993), Almatı.

- Kenesbayev, S. K. et all. (1972), "Ob Alfavite Kazaxskogo Yazıka". *Voprosi soverşenstvovaniya alfavitov tyurkskix yazıkov SSSR*, s. 66-75. Moskva.
- Kıssa-i Kırgız-Kazak Cırı* (1880), Kazan.
- Kononov, A. N. (1974), *Biyobibliyografişeskij slovar' oteçestvennix turkolov*. Moskva.
- Kordabayev, T. R. (1991), *Kazak til biliminiñ meseleleri*. Almatı.
- Krueger, J. (1980) *Introduction to Kazakh*. Bloomington.
- Landau, J. (1991), "Sprachpolitik in der Türki und in Israel - Versuch einer vergleichenden Problembetrachtung". *Türkische Sprachen und Literaturen. Materialien der ersten deutschen Turkologen-Konferenz*. Bamberg, 3-6 Juli 1987, s. 243-255. Wiesbaden.
- Milliyet Gazetesi*, 28 Temmuz 2000.
- Nazarbayev, N. (1991), *Adilettiñ ak jolu*. Almatı.
- Özdağ, M. (2000), *Türk Dünyası ve Doğu Türkistan Jeopolitiği*. İstanbul.
- Özden, K. (2001), "Çin'in Yeniden Yükselişi, Jeo-stratejik Önemi, Politik ve Askerî Gücü ve Türkiye ile Olan İlişkileri", *Avrasya Etüdüleri*, sayı 19, s. 93-118. Ankara.
- Roy, O. (2000), *Yeni Orta Asya ya da Ulusların İmal Edilişi*. (La nouvelle Asie centrale ou la fabrication des nations adlı Fransızca eserin 1997 baskısının Türkçe tercümesi). İstanbul.
- Sızdıkova, R. (1984), *XVIII-XIX. Ğasır kazak edebiy tiliniñ tarixi*. Almatı.
- Singh, K. G. (1995), "Türki Dillerin Hindustani Dillerin Evrimi ve Gelişmesine Katkısı", *Avrasya Etüdüleri* İlkbahar 1995, s. 59-75. Ankara.
- Statistika*. (1998), (= *Kazkstan jane onıñ aymaktarı*), Almatı.
- Şimşir, B. N. (1992), *Türk Yazı Devrimi*. Ankara.
- Tekin, T. (1997), *Tarih Boyunca Türkçenin Yazımı*. Simurg Yayınevi. Ankara.
- Togan, Z. V. (1969), "Sovyet İdaresindeki Türklerin Dil Meselesi". *İkinci Dil Kongresi*, 1969, s. 95-97. İstanbul.
- Türk Alfabeleri* (1992), *Milletlerarası Çağdaş Türk Alfabeleri Sempozyumu*, 18-20 Kasım 1992. Marmara Üniversitesi Yayınları No: 509. İstanbul.
- Ülger, S. E. (1993), *Atatürk und die Türki in der deutschen Presse (1910-1944)*. Kültür Bakanlığı Yayınları 1439. Ankara.
- Yeni Şafak Gazetesi*, 25 Mayıs 2003

Açıklama

¹ Son günlerdeki basın haberlerine göre İran'da yaşayan Kazakların tamamı Kazakistan'a geri dönmüştür.

² Rus araştırmacılar Kazaklar için Kırgız, Kırgız-Kazak, Kırgız-Kaysak tabirlerini kullanmışlardır. Arat bu konuda şöyle der: "Kırgizi, Kırgız-Kazak, Kırgız - Kaysak tâbirleri ise, ruslar tarafından, yanlış olarak, Kazaklar için de kullanılmış

ise de, Kazakların kendileri, kavmî tabir olarak, yalnız Kazak ismini kullanmaktadırlar (1977, 499; ayrıca bkz. Kononov 1974, 58-59).

- ³ “This simple handbook can be only an introduction to this rich language and culture deserving more attention from Western scholars and humanists” (1980, 1).
- ⁴ “Man kann vom sprachlichwissenschaftlichen und vom literaturgeschichtlichen Standpunkt aus nur immer wieder bedauern, daß das Kasachische - wohl eine der reichsten und ausdrucksvollsten Türksprachen - so sehr vernachlässigt worden ist” (1953, 110-111).
- ⁵ “XIX ғасырдың бірінші жартысында Kazakta jazba edebiyet bolğan jok. Baspadan basılıp şıkkın edebiyet kitaptarı tek XIX ғасырдың екінші жартынан жарыкқа şığa bastaydı” (1960, 244; krş. Arat 1977, 503).
- ⁶ “Kazak xalkı özderiniñ erteden-ak paydalanıp kele jatkan Arab jazuvın 1929 jılı Latın alfavitimen avıstıradı da, 1940 jıldiñ 27 Avgusınan keyin orıs grafikasına negizdelgen jaña alfavit kabıldadı” (Kaydarov & Orazov 1985, 146-147).
- ⁷ “/.../ 1995’te Kazakistan, ihracatının % 42’sini ve ithalâtının da % 49’unu Rusya ile yapmışır” (Dikkaya 1999, 191).

Alphabet Problem of Kazakstan in History and Today

Assist. Prof.Dr. Mehmet KUTALMIŞ*

Abstract: The Turkish peoples have used very different alphabets trough art. The alphabets problem has been one of the most disputed subjects for the last two centuries in the Turkish world and Turcology.

Latin alphabet was the symbol of the civilisation, development and independence in Turkish communities. After the fall of the Soviet Union, accepted Turkic Republics of Azerbaijan, Turkmenistan and Uzbekistan to adapt Latin alphabet.

Kazakstan has not decided to use Latin alphabet. This article is analyzing above mentioned problems in economic, political and social-cultural aspects.

Key words: Kazakh Turkish, Latin alphabet, Cyrillic alphabet, minorities in Kazakstan

* Fatih University, Department of Turkish Language and Literature- İSTANBUL
mkutalmis@tnn.net

Проблема Алфавита в Казахстане в Прошлом и Сегодня

Мехмет КУТАЛМЫШ*, к.н., доцент

Резюме: Проблема алфавита является одной из наиболее спорных и все еще повседневных вопросов в тюркском мире и тюркологии за последние два столетия.

Немотя на разные мнения и продолжительные споры латиница стала символом просвещения, развития, независимости и поднятия во всех сферах тюркского мира в XX. в. и сегодня. Казахи начиная с середины 19-го века использовали арабский алфавит и кириллицу, видоизмененную Илминским для казахского языка. В 1929-1940-е годы официально использовался латинский алфавит, включающий также и несколько букв из кириллицы. Начиная с 1940 года по сегодняшний день используется только кириллица.

При перемене алфавита в Казахстане для полного и продолжительного применения нового алфавита необходимо заранее учесть такие факторы как этнические элементы, проживающие в стране в большой численности; а также мнения народа, ученых и особенно тюркологов. В этой статье рассматривается вопрос об алфавите в Казахстане в экономическом, политическом и социально-культурном аспекте; местами затрагивается и историческое прошлое данного вопроса.

Ключевые слова: казахский язык, латинский алфавит, кириллица, национальные меньшинства в Казахстане

* Фатихский Университет- СТАМБУЛ
mkutalmis@tnn.net